Libuše Č i ž m á r o v á (Brno)

ČESKÁ NÁŘEČÍ A POMÍSTNÍ JMÉNA ANEB JAK RYTÍŘ (?) MOČIHUBA ZÍSKAL A OPĚT POZBYL SVÉ JMÉNO[1)]

CZECH DIALECTS AND MINOR PLACE-NAMES OR HOW THE KNIGHT (?) MOČIHUBA GOT HIS NAME AND LOST IT AGAIN

The article presents an interesting example of interferences of the dialect and onymic corpuses of the Czech language. The anoikonym *Mlčí huba* used in the village of Rácov near Jihlava has its official counterpart *Mučí huba* used in maps. These names are irregular, impossible to decline as the front element of the collocation is taken as verbal ("mouth shuts up", "mouth tortures"). A historic map shows the inscription made in 1835 by a German typist reading *MocziHuba*. It leads us to the appellative and later a nickname and a surname *m/Močihuba* 'heavy drinker', recorded since the 15th century, but no more used in Czech dialects. Loss of awareness of original motivation after the appellative disappeared has led to deformation of the original name and to creation of a new, false motivation. The proper name *Močihuba* also vanished, only a rare occurrence of its descendant *Močub(a)* in the Czech area has been recorded. Together with the variant *Moczygemba* in south Poland, it shows the rests of a former larger area of this name's occurrence.

Keywords

Czech dialects, minor place-names, anthroponyms, Močihuba, Mlčí huba, Rácov

V dialektologickém oddělení Ústavu pro český jazyk v Brně vznikají v současnosti dva elektronické slovníky: Slovník nářečí českého jazyka (SNČJ) a Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (SPJMS).

SPJMS byl v letech 2005–2010 podporován Grantovou agenturou České republiky, výsledkům dosaženým v rámci grantových úkolů bylo věnováno zvláštní číslo časopisu Acta onomastica LI/1, 2010. Od r. 2011 byly práce na SPJMS utlumeny. Přesto byla koncem prosince roku 2014 zveřejněna jeho první zkušební on-line verze,[2)] která obsahuje heslář a necelé čtyři tisíce zpracovaných interaktivních hesel s možností rozkliknout jednotlivá pomístní jména (PJ), zobrazit polohu PJ a územní rozložení PJ v rámci jednotlivých hesel na různých mapových podkladech, zobrazit seznam zkoumaných obcí se zaznamenanými PJ a seznam objektů s přiřazenými PJ, jimiž se příslušné objekty pojmenovávají. Slovník umožňuje v omezené míře i fulltextové vyhledávání.

[1)] Příspěvek vznikl v rámci řešení grantového úkolu P606/11/1786 Slovník nářečí českého jazyka.

[2)] http://spjms.ujc.cas.cz/

Hlavní náplní práce dialektologického oddělení je však v současnosti SNČJ. Práce na něm probíhají nyní pátým rokem s podporou Grantové agentury ČR a výstupem bude opět slovník interaktivní, propojený se SPJMS i s šestidílným Českým jazykovým atlasem (ČJA),[3] který pracovníci dialektologického oddělení dokončili v roce 2011. Od r. 2012 je postupně zveřejňována jeho on-line verze,[4] která bude průběžně rovněž propojována s oběma slovníky.

Při tvorbě nářečních i toponymických slovníkových hesel jsme nezřídka svědky toho, jak se apelativní a onymický korpus češtiny prolínají, a jít po stopách některých výrazů či jmen, dopátrat se jejich původu, motivace a cest, jimiž se v průběhu staletí ubíraly, se někdy podobá práci téměř detektivní. Na tomto místě se pokusím objasnit historii jednoho takového slova, které postupem času proniklo z apelativního korpusu do onymického, a to nejprve do antroponymického, později do toponymického, kde bylo k nepoznání zdeformováno, takže vybízí k nové, odlišné interpretaci, jež dále ovlivňuje okolí.

Podnětem k napsání tohoto článku byl dotaz z Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (ČÚZK), zda a jak vyhovět požadavku z obce Rácov u Batelova v jihlavském okrese, mezi Horní Cerekví a Třeští. Rácovští přišli s žádostí o změnu jména zalesněného areálu jihovýchodně od obce, jenž na katastrální mapě nese jméno *Mučí huba*. Chtěli jméno změnit na *Mlčí huba*, což prý je v místě odnepaměti používaný název. Na katastrální mapě Geoportálu ČÚZK[5] i na mapě Centra pro regionální rozvoj Ministerstva vnitra ČR[6] jsou skutečně jména, která jim zdánlivě dávají za pravdu. Okolní pozemky se totiž jmenují *Tiché údolí* a *Mlčící dolina*, viz obr. 1, což vede k možné interpretaci, že jde o klidné, tiché místo, kde i „huba mlčí“.

Samo jméno *Mlčí huba* i jména obou sousedních areálů však vzbuzují pochybnosti. Jméno *Mlčí huba* lze interpretovat pouze jako jméno větné, s první slovesnou a druhou jmennou částí, a takto ustrojená jména se v korpusu pomístních jmen (PJ) z Moravy a Slezska nevyskytují. Soupisy z let 1965 a 1966 z Rácova, Lovětína a Růžené, tří obcí tvořících vrcholy trojúhelníku, uprostřed nichž se jmenovaný areál nachází, jméno zaznamenávají, z toho Rácov a Lovětín ve dvouslovné podobě, z Růžené existuje záznam o jménu pole sousedícího s předmětným lesem, nazvaného předložkovým PJ obsahujícím jednoslovný název: *U Mlčíhuby*. Růžená je tedy obec, kde je

---

[3] Český jazykový atlas 1–5, Dodatky, Praha 1992–2011.
[4] http://cja.ujc.cas.cz/cja.html
[5] http://sgi.nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/default.aspx?themeid=3&&MarQueryId=6D2BCEB5&MarQParam0=601144&MarQParamCount=1&MarWindowName=Marushka. Cit. 26. 1. 2015.
[6] http://mapy.crr.cz/tms/crr_a/default/?reload=1&#c=3529320%252C5460974&z=9&l=zabaged _ tile&p=&. Cit. 26. 1. 2015.

pole pojmenováno podle polohy vzhledem k objektu, který se na jejím katastru nenachází, a v předložkovém jméně bylo těžké část *Mlčí-* chápat jako přívlastkové adjektivum a přitom ho neskloňovat, takže v této obci dali přednost podobě jednoslovné. To je také jediný zápis, který eviduje jednoslovné jméno, jež je formálně přece jen blíž východisku, jak bude objasněno dále, třebaže původní motivace se nezachovala.

Obr. 1: Detail mapy Centra pro regionální rozvoj Ministerstva vnitra ČR, zachycující oblast mezi obcemi Rácov, Lovětín a Růžená

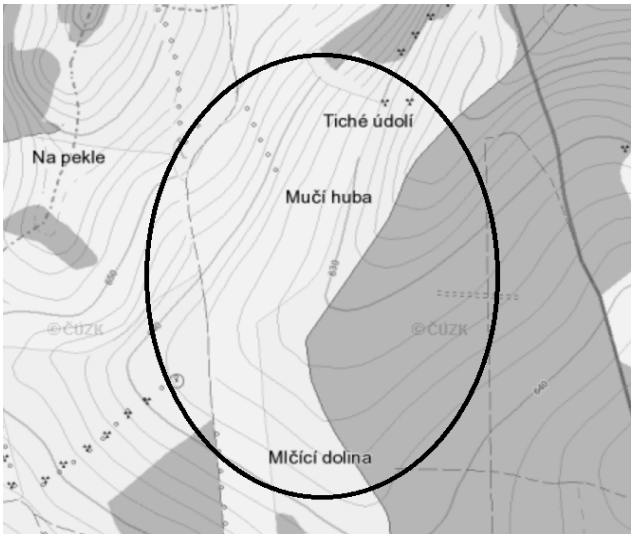

Na přiložené mapě vyhledávače Google se v SPJMS doklad z Rácova a Lovětína zobrazuje jedním symbolem v Batelově, protože Batelov je střediskovou obcí těchto lokalit, viz obr. 2.

Obr. 2: Projekce záznamů PJ *Mlčíhuba* v google mapě SPJMS

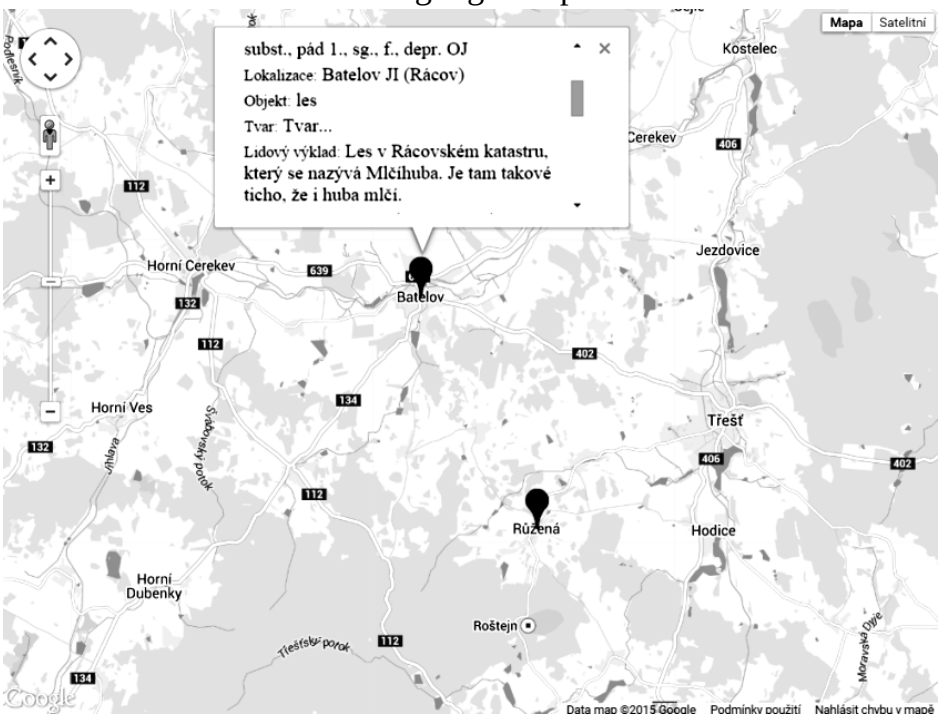

V základní mapě SPJMS lze vidět lokalizaci obou výskytů jména *Mlčíhuba* vzhledem k celému území Moravy a Slezska, viz obr. 3.

Obr. 3: Jméno *Mlčí huba* na základní mapě SPJMS

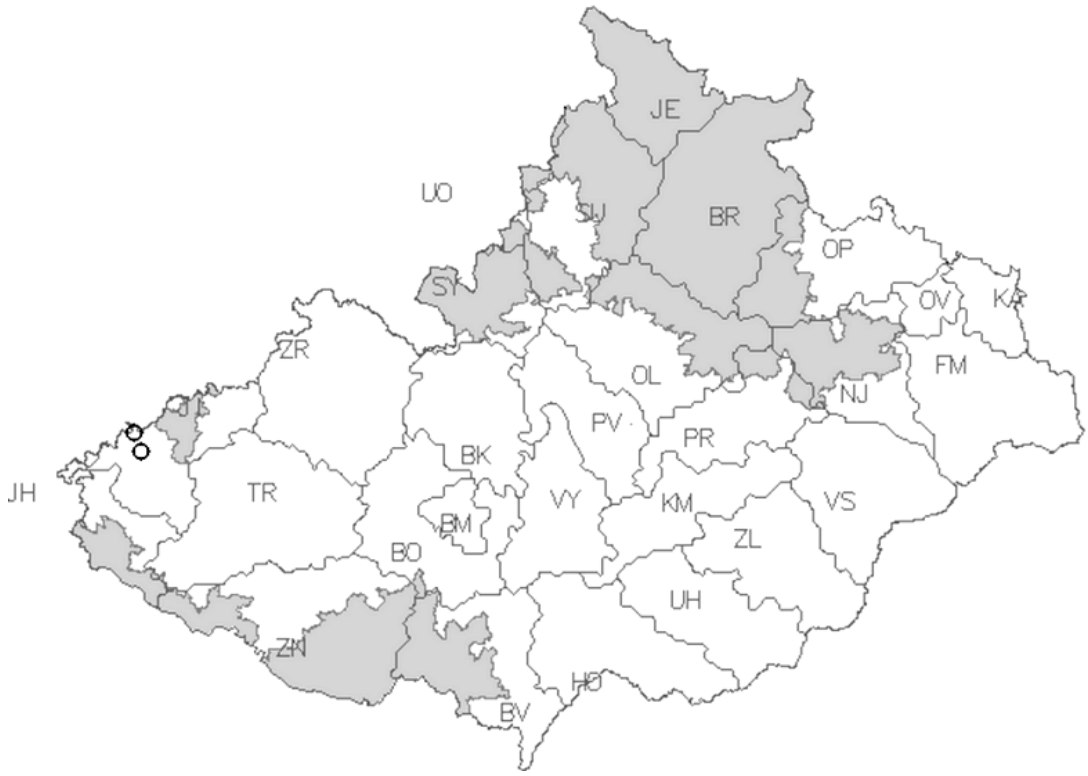

Zapisovatel z Růžené se tedy zřejmě snažil toto podivné, nejasně ustrojené jméno převést do podoby, která by strukturou více připomínala jiná doložená jména. Jako nepravidelné se jeví pouze dlouhé *í* v koncovce předního komponentu. Paradigmatické by bylo -*i*, tak jak je tomu v jiných starých složeninách s první slovesnou a druhou substantivní částí, označujících zpravidla posměšně osoby podle nějaké nepříliš kladně společensky hodnocené činnosti či vlastnosti, a to apelativy i vlastními jmény (přezdívková jména patrně většinou vznikla právě z apelativ), např. *p/Pudivítr*, *t/Třeštihlav*, *k/Kratinoha*, *s/Stavinoha*, *k/Kalivoda*, *m/Mastihuba*, *k/Krutibrko*,[7] apod. Samohláska -*i*- je v těchto jménech konekt, ne koncovka 3. os. sg. příslušného slovesa 4. třídy.

Zaměřme se nyní na obě jména sousedních pozemků, *Tiché údolí* a *Mlčící dolina*. Jména typu prvního z obou jmen jsou hojná, druhý typ je však ojedinělý. Z Moravy ani Slezska není doloženo jediné PJ obsahující adjektivum *mlčící*, toto heslo není ani

[7] K tomu blíže D. Šlosar, Substantivní kompozita typu V–(K)–S v češtině, Naše řeč 77, 1994, s. 147–152.

v hesláři Slovníku pomístních jmen v Čechách (SPJČ), slovesná adjektiva jsou vůbec v PJ velmi vzácná. Žádné z těchto dvou PJ není zachyceno v soupisech z šedesátých let, což svědčí o tom, že jde ne o jména tradiční, po staletí v místě užívaná, ale dotvořená zřejmě nově za účelem bližšího vymezení částí velkého areálu jménem *Mlčí huba*, a to už na základě mylné interpretace tohoto jména jako označení tichého, klidného místa.

Při pátrání po původu jména *Mlčí huba* je třeba nahlédnout dále do minulosti. Dobré vodítko a v podstatě rozluštění problému přinášejí císařské povinné otisky stabilního katastru, mapa z r. 1835, viz obr. 4, na němž je jméno areálu zapsáno jako *MocziHuba*. Německý písař si zřejmě nebyl jist, zda jde o jednoslovné nebo dvojslovné jméno, a tak si poradil touto grafikou. Zápis je také svědectvím o tom, že už tehdy existovala tendence chápat jméno jako dvojslovné.

Obr. 4: Mapa se jménem *MocziHuba* v císařských povinných otiscích stabilního katastru z roku 1835

Převedeme-li německou grafiku jména na českou, dostaneme podobu *Močihuba*. Protože jména tohoto typu obvykle označují osoby, pozemky až druhotně podle majitelů nebo osob nějak s místem spjatých, vydejme se pátrat po osobách zvaných *m/Močihuba*. Existovalo ve starší češtině apelativum *močihuba*? Pokud ano, co znamenalo? A stávalo se toto slovo také přezdívkou lidí vyznačujících se jistou vlastností vyjádřenou apelativem?

Jan Gebauer má ve svém Slovníku staročeském z roku 1916[8)] heslo **močihub**, u něhož se píše: … -a, masc. -y, masc., *piják, Säufer*. – Je *v příjm.*: Johannes *Moczihub* carnifex Lún. ks. 1421, *Moczihub* TomZ. 1436 n 102; -hubka, -y, masc., v *příjm.*: Johanni *Moczihubka* TomZ. 1467 m 58.“ Jak vidno, citovaná literatura je vesměs z 15. století. V Bibli kralické z druhé poloviny 16. století se píše „pijáni neb močihubové“.[9)] Jungmannův slovník[10)] z roku 1836 uvádí: „**močhuba**, **močihuba**, **močihub** ‚chlastoň, ochlasta, piják‘: močihub tlustý. … A čjm kteří močihubové srkati a wywažowati uměgj. … S močhubami towaryšjite.“ Všechny doklady jsou z textů z 15. století. František Bartoš ve svém Dialektickém slovníku moravském[11)] píše: **močihuba**, pijan (val.), **močigemba**, pijan (slez.).

Apelativum *močihuba* uvádí i novější literatura: Příruční slovník jazyka českého (PSJČ): ***močhuba**, **močihuba**, -y m. lid. piják. Byl věčně žíznivým nedopitkou a močhubou, jehož konečně jako ochlastu vyhnali z učitelství. Staš. Aby ti jazyk zdřevěněl, ty nestydatý močihubo! Šmil. Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ): ***močhuba** (Staš.), ***močihuba** (Šmil.), -y m. opilec (hvězdičky v obou slovnících značí řídký výraz. Jde sice o slovníky poměrně nové, avšak SSJČ přebírá údaj z PSJČ, který dokládá citáty z Aloise Vojtěcha Šmilovského (1837–1883) a Antala Staška (1843–1931) , tedy z 19., nejpozději z počátku 20. stol.

Šlo tedy původně o složeninu základu slovesa *močit* ‚namáčet, smáčet‘ a substantiva *huba* ‚ústa‘, spojených konektem *-i-*, s významem ‚kdo si namáčí hubu‘, tj. metaforicky, snad eufemisticky ‚nezřízeně pije alkohol‘. Každopádně dnes jde o slovo neznámé, není doloženo ani v excerptech v Archivu lidového jazyka (ALJ)[12)] uloženého v Brně, který obsahuje víc než milion excerpt. Jsou zde zaznamenány jen výše uvedené doklady z Bartošova slovníku, novějšího nic.

Z výše uvedeného je patrné, že apelativum *močhub*, *močihub*, *močihuba* bylo nejspíš běžně užíváno v 15. a 16. století, později patrně řidčeji, déle se uchovalo jen v moravských a slezských nářečích. V 15. a 16. století se také nejspíš stávalo motivujícím východiskem přezdívkových jmen a později oficiálních přídomků.

Nejvíce historických dokladů je o rytíři Oldřichu Močihubovi (patrně silném pijanovi), zámeckém pánu v Horních Kralovicích, dnes neexistující obci zatopené

---

8) J. Gebauer, Slovník staročeský II, K–N, Praha 1916, s. 391.
9) Bible kralická VI, 216b.
10) J. Jungmann, Slovník česko-německý, díl II. K–O, Praha 1836, s. 481.
11) F. Bartoš, Dialektický slovník moravský, Praha 1906, s. 204.
12) Archiv lidového jazyka shromažďuje jednak nářeční materiál zachycený ve starších slovnících a jiných pracích, tištěných nebo rukopisných, jednak materiál získaný pomocí dopisovatelů. ALJ slouží jako jeden ze zdrojů Slovníku nářečí českého jazyka; byl digitalizován a je průběžně doplňován excerpty z disertací a dalších prací a z přímého terénního výzkumu.

vodní nádrží Želivka. Například v Historii obce Keblov a obcí okolních (digitalizovaná verze knihy z r. 1884) se píše: „…r. 1436 zapsal císař Zikmund i městečko proboštství vyšehradského Kralovice a Brzotice a Střítež ve 400 kopách grošů ve stanovnickém příseku v 90 kopách grošů, rytíři Oldřichu Močihubovi z Kralovic, který t.č. na Kralovicích Horních seděl.“[13)] Jinde je možné se dočíst, že „…od císaře Zikmunda získal v roce 1336 Kralovice rytíř Oldřich Močihub z Horních Kralovic a ten je o čtyři roky později prodal Mikuláši Trčkovi z Lípy,“[14)] nebo že „…Pan rytíř Oldřich řečený Močihub z Kralovic byl postavy tlusté, ale patřil mezi znamenité české vladyky... tak píše August Sedláček. Je zpráva, že 20. 6. 1440, když byl zástavním držitelem Mladý Vožice (ještě před Trčkama z Lípy), byl v Praze jednim ze šestačtyryceti voličů spolu s tehdá dvacetiletym Jiříkem z Poděbrad na volbě krále“.[15)]

Jiný, méně významný Močihuba žil zřejmě koncem 16. století ve Velké nad Veličkou. V Domovních a sirotčích knihách panství Strážnice z přelomu 16. a 17. století se píše: „Velká n. Vel. Městečko domovní kniha: 69 Grunt Jíry Močihuby: Letha Páně 1592 podle zápisu kněh starých purkrechtních prostředních v listu 145 Jíra vejš psaný koupil grunth ze štvrtí roli pustý za 8 zl.“[16)]

Jak je tomu s uvedenými jmény dnes? Podíváme-li se na server KdeJsme.cz,[17)] zjistíme, že nikdo s příjmením *Močihub* či *Močihuba* u nás dnes nežije. V Čechách však existuje příjmení *Močub* a *Močuba*, jak uvádí Heslář Slovníku pomístních jmen v Čechách.[18)] Server KdeJsme zachycuje pouze příjmení *Močuba+Močubová*, viz obr. 5. Je zřejmé, že jméno *Močub(a)* vzniklo z *Moč(i)hub(a)*, patrně po ztrátě etymologické průhlednosti a zániku apelativa. Nelze si nepovšimnout, že dnes byl jeho převažující výskyt zaznamenán na Českomoravské vysočině nedaleko Horních Kralovic, kde měl v 15. století sídlo rytíř Oldřich Močihuba.

---

13) http://keblov.webnode.cz/historie/kronika-sedmpan/biblioteka-mistnich-dejepiscu/ Cit. 26. 1. 2015.
14) http://www.dolni-kralovice.cz/obec/historie-obce Cit. 26. 1. 2015.
15) http://www.okoun.cz/boards/rodokmeny,_genealogie?rootId=1063843194 Cit. 26. 1. 2015.
16) http://www.panstvistraznice.cz/velka-n-vel-mestecko-domovni-kniha/69-grunt-jiry-moci-huby-1422. Cit. 26. 1. 2015.
17) http://www.kdejsme.cz/prijmeni/ Cit. 26. 1. 2015.
18) http://mam2.ujc.cas.cz/onomast-pj/ Cit. 26. 1. 2015.

Obr. 5: Výskyt příjmení *Močuba* a *Močubová* na území Česka v r. 2014

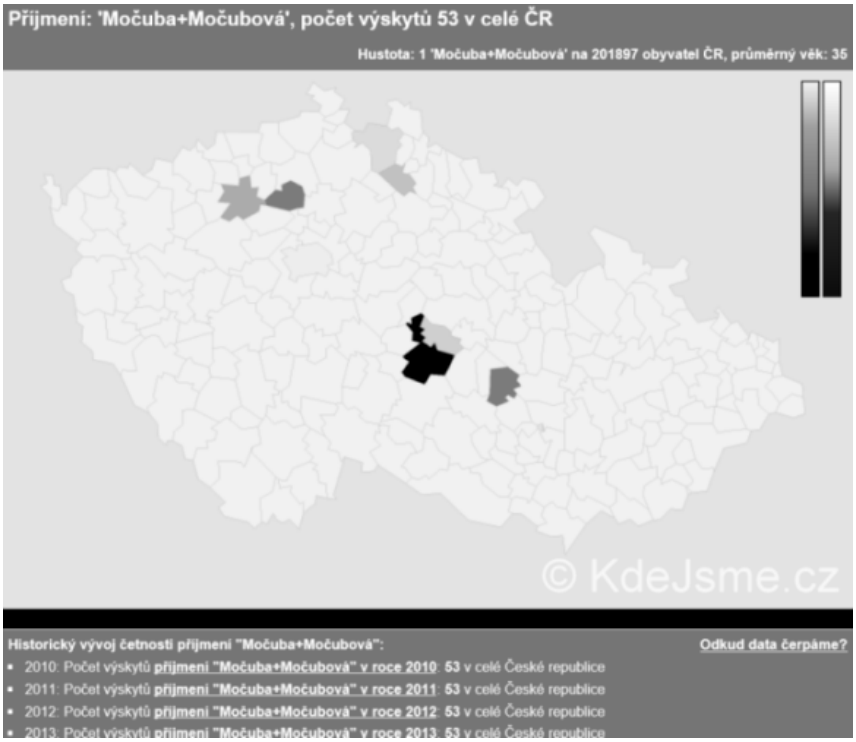

Na Moravě a ve Slezsku se tato jména nevyskytují, ale objevuje se příjmení *Močigemba*, což je počeštěný polský ekvivalent jména *Močihuba*. To je pro rok 2014 zaznamenáno především v okresech Ostrava, Orlová a Karviná, ale i na Vyškovsku a ojediněle i ve středních Čechách, viz obr. 6.

Obr. 6: Výskyt příjmení *Močigemba* a *Močigembová* na území Česka v r. 2014

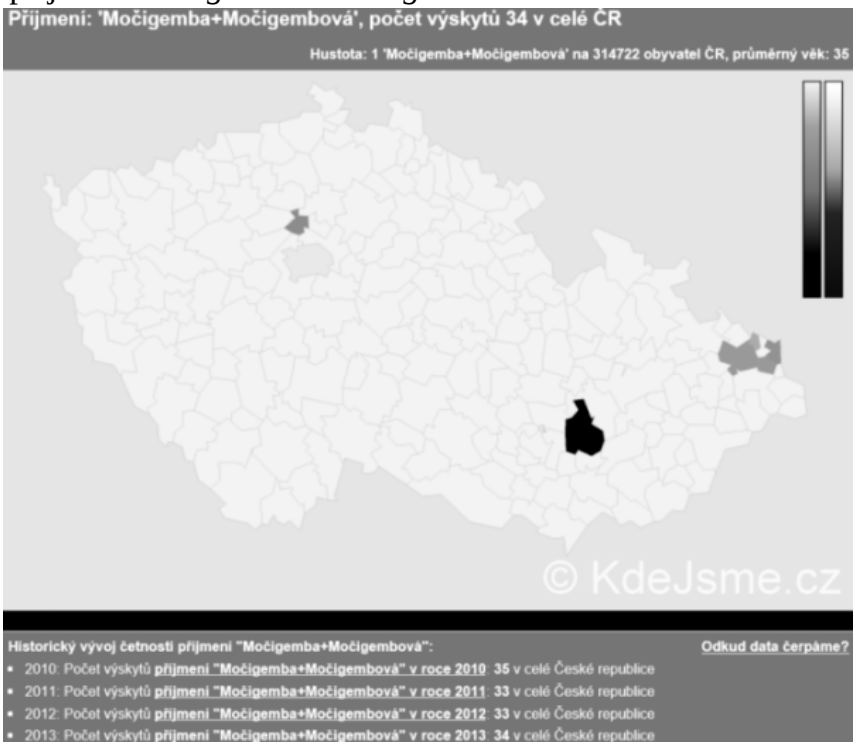

V Polsku existuje podobný server pro vyhledávání četnosti příjmení,[19] kde můžeme zjistit frekvenci a územní rozložení příjmení *Moczygemba*, viz obr. 7. Jméno se tam vyskytuje v sousedství našich příjmení *Močigemba*.

Obr. 7: Výskyt příjmení *Moczygemba* na území Polska

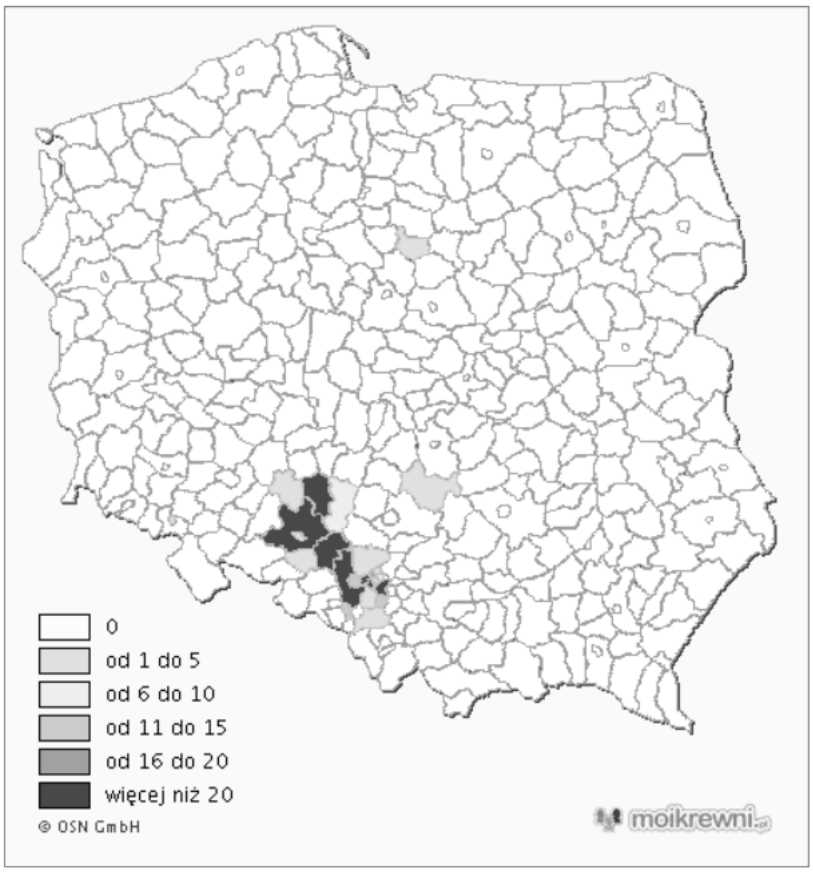

Statystyka: Liczby do nazwiska 'Moczygemba'

W Polsce są **432 osoby o nazwisku Moczygemba**.

Lze se tedy oprávněně domnívat, že apelativum *močihuba* a příslušná polská varianta s týmž významem pokrývaly někdy ve středověku česko-jihopolský areál, kde se stávaly východiskem přízvisek osob holdujících alkoholu, v obou oblastech ale apelativum zaniklo a uchovalo se jen v polském příjmení *Moczygemba* a v českém *Močub(a)*, kde došlo ke zjednodušení skupení *-čhu-* > *-ču-* a vypuštění konektu *-i-*.

Je běžné, že osobní jména (OJ) přecházejí v pomístní jména nebo do nich vstupují. Bezpředložková, zpravidla jednoslovná PJ vzniklá z OJ pojmenovávají objekty podle nějakého vztahu (vlastnictví, okolnost, událost) k nositeli toho jména (*Močihuba*, les),

[19] http://www.moikrewni.pl/mapa/ Cit. 26. 1. 2015.

objekty nazvané předložkovým jménem s předložkou *v* nebo *na* mají týž význam, objekty nesoucí PJ s jinými předložkami označují objekty zpravidla podle prostorového vztahu k jinému objektu (*U Močihuby*, pole u lesa *Močihuba*).

Podoby uvedené v předchozím odstavci byly s největší pravděpodobností výchozí při pojmenovávání lesa u Rácova. PJ *Mlčí huba* / *Mlčíhuba* má tedy původ v apelativu nebo OJ *m/Močihuba*. Dnes nelze zjistit, podle jakého m/Močihuby byl les pojmenován, zda tam původně vůbec byl les, jaký měl nositel toho jména k místu vztah. Možná mu patřilo, v tom případě by však bylo patrně zaneseno v historických záznamech. Rytíř Oldřich Močihuba z Horních Kralovic by to měl do rácovského lesa asi 60 km, koňmo půl dne v sedle, ale bohužel v historických materiálech, které interpretuje např. Vlastivěda moravská (uvádí vlastníky jednotlivých obcí od 13. století), není o vlastnictví Rácova rytířem Močihubou ani zmínky. Snad to však tento Močihuba ani nebyl, ale nějaký jiný, jeho méně významný jmenovec, kdo dal jméno rácovskému lesu. Po zániku apelativa na česko-moravském pomezí (na východě Moravy a ve Slezsku se patrně uchovalo déle), a když se zapomnělo na m/Močihubu, po kterém byl les pojmenován, začali si lidé podivné jméno lesa vykládat jinak. Z *Močihuby* vznikla *Mlčí huba*, jméno interpretované jako větné („kde huba mlčí“), jež však při skloňování naráží na potíže, proto dochází k nové univerbizaci: *U Mlčíhuby*. Jména sousedních pozemků *Tiché údolí* a *Mlčící dolina* jsou nová, uměle vytvořená na základě chybné interpretace jména.

Z *Močihuby* pak vznikla úřední podoba *Mučí huba* vedená na mapě ČÚZK. Bohužel neexistuje svědectví o podobě jména mezi léty 1835–1965. Jihomoravská nářeční samohlásková změna *o* > *u*, kterou se dnes vyznačuje tzv. horský typ středomoravských nářečí na Tišnovsku a Blanensku, sice měla v minulosti větší rozsah, ale až do této oblasti nikdy nedosahovala. Nabízí se snad jen vysvětlení zúženou výslovností *-o-* v blízkosti tzv. jihlavského jazykového ostrova osídleného do roku 1945 převážně německým obyvatelstvem, k tomu se pak mohlo přidat ještě mylné chápání slovesa *močit* jako *mučit* ‚týrat, trýznit‘. Tato podoba však asi existuje jen na mapě, snad ji kdysi vytvořil nějaký úředník, v lidové anoikonymii nemá místo. V oblasti se užívá podoba *Mlčí huba*, odtud motivačně vycházejí obě jména sousedních pozemků a také současná žádost o provedení změny na mapě. Protože toto jméno je nestandardně tvořené, slovotvorně se špatně interpretuje, nelze je skloňovat a vzniklo mylným pojetím výchozí motivace, lze rácovským doporučit jen návrat k původní podobě jména. tj. *Močihuba*.

cizmarova@iach.cz
ÚJČ AV ČR
dialektologické odd.
Veveří 97
602 02 Brno